

Котлова Л.О., Марчук К. А. Роль сім'ї у формуванні творчої обдарованості особистості (біографічне дослідження життєпису І. Франка)/ Теорія і практика сучасної психології: Збірник наукових праць. – Запоріжжя, Класичний приватний університет, 2017. – С. 27-32.

УДК 159. 928

1. Загальна психологія, історія психології

Марчук К.А.

старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології,

Котлова Л.О.

доцент кафедри теоретичної та практичної психології,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (БІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄПISY І. ФРАНКА)

Стаття присвячена проблемі впливу сім'ї на формування творчої обдарованості Івана Франка. Розкрито особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і суб'єктивних чинників у розвитку творчої особистості, проблему співвідношення біологічного та соціального у природі творчої обдарованості.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творчі здібності, творча обдарованість.

Постановка проблеми. Проблема творчої обдарованості особистості постійно перебуває у полі досліджень українських науковців. Вона актуалізується в силу зростаючої суспільної потреби у талановитих людях. Крім того, талант і обдарованість як психічні явища є досить мінливими і неоднозначними, і потребують різностороннього наукового підходу. Автори розкривають особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і

суб'єктивних чинників у розвитку творчої особистості, проблему співвідношення біологічного та соціального у природі творчої обдарованості, і в цьому контексті часто вдаються до дослідження життєвого шляху обдарованих людей. Вибір для аналізу відомої творчої особистості здійснюється відповідно до специфіки прояву таланту, виявлення базових структур її творчого потенціалу. Попри численні дослідження, питання впливу соціального середовища (у тому числі сім'ї як найпершого соціального інституту) на формування творчо обдарованої особистості залишається відкритим. Так, актуальними видаються наукові пошуки, присвячені вивченню окремих творчих особистостей. У своєму дослідженні звертаємось до постаті І.Франка – українського письменника, публіциста, науковця, редактора, перекладача, громадського діяча, літературного критика. Зокрема, зосередимо увагу на впливі сім'ї на формування творчої обдарованості митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усе більше уваги у психологічній науці приділяється проблемі творчої особистості. Численні дослідження із психології творчості (Б.Г. Ананьєв, Б.М. Теплов, А.М. Матюшкін, Н.С. Лейтс, С.О. Грузенберг, В. О.Моляко, О. І. Кульчицька, О. Л. Музика, О. А. Кривопишина, О. О. Музика, О.В. Проскура, Л. В. Вержиковська, Т. М. Третьак та ін.) підтверджують актуальність у вітчизняній науці проблеми формування творчої обдарованості. Поряд із вивченням біологічної природи творчої обдарованості активно досліджуються і соціально-психологічні фактори її розвитку. Стверджується думка, що природні задатки людини можуть трансформуватися, перерости в обдарованість лише під впливом соціуму. Соціальні умови, а також психічні якості, набуті впродовж життя під впливом близького і далекого оточення, надають природнім задаткам спеціального спрямування. Таким чином, творча обдарованість виростає із вдалого поєднання вроджених анатомо-фізіологічних особливостей та сприятливих умов конкретного макро- і мікросередовища.

Мета статті: Пропоноване дослідження спрямоване на психобіографічне вивчення дитячих років І. Франка, які є показовими щодо впливу сім'ї на формування творчої обдарованості письменника.

Виклад основного матеріалу. Проблема творчої обдарованості настільки багатопланова, наскільки неоднозначним є тлумачення її основних понять. Так, у вітчизняній психології і досі немає однозначного визначення обдарованості, чіткого відмежування її від творчих здібностей, однак є широке представлення специфіки обдарованості, її спрямованості на конкретну діяльність. Це дозволяє сучасним науковцям розмежувати загальну обдарованість як «широкий діапазон здібностей, що складають основу успішності в опануванні багатьох видів діяльності, подальші успіхи в них» [3, с. 26] , та обдарованість спеціальну «від якої залежить успіх людини в будь-якій конкретній діяльності». Таким чином загальна обдарованість дозволяє особистості більш успішно, в порівнянні з іншими, вирішувати проблемні завдання, аналізувати, співставляти, орієнтуватися в складних ситуаціях. Дослідники пояснюють таку особливість специфікою біологічних передумов, як от висока функціональна реактивність нервової системи, висока чутливість сенсорних і моторних процесів, особливих форм взаємозв'язку півкуль мозку і т. д. Однак ці біологічні передумови можуть бути реалізовані лише в конкретному соціальному середовищі. За умови, якщо воно виявиться сприятливим, вони можуть трансформуватися у загальну або спеціальну обдарованість. О. Кульчицька та О. Моляко [3] обдарованість визначають як успішне опанування людиною яким-небудь видом діяльності і її творчу реалізацію в цій діяльності та пропонують трикомпонентну її структуру:

1. Висока пізнавальна активність, що спирається на високий рівень сенсорних та інтелектуальних процесів (ефективність процесів пам'яті, уваги, сприймання, що дозволяє дитині вільно оперувати перцептивними образами при вирішенні проблемних ситуацій і конкретних завдань).

2. Творча інтерпретація пізнавального досвіду.

3. Емоційна захваченість діяльністю (обдарованість неможлива без емоційної активації, яка підвищує працездатність, загострює увагу та пам'ять, ефективно впливає на перебіг розумової діяльності).

Сім'я є першим і головним середовищем, яке, безперечно, здійснює потужний вплив на формування особистості, і яке може стимулювати, або ж, навпаки, гальмувати розвиток творчої обдарованості. Важливою умовою при цьому є творче самовизначення особистості, вільне від зовнішніх впливів, тиску оточуючих. Отож, від того, наскільки сприятливим виявиться сімейне середовище, залежить подальше творче становлення особистості.

Психобіографічні дослідження відомих творчих людей обов'язково містять аналіз сімейного оточення, характер його впливу на особистість, розвиток творчих здібностей (В. Моляко – дослідження творчої діяльності художника М. Врубеля, О.Кульчицька – вивчення творчої обдарованості математиків Е. Галуа, Я. Боя, М. Лобачевського, художника У. Діснея, письменника І. Франка та ін.). Біографії відомих діячів науки, культури та мистецтва, чий талант є загальновизнаним, є досить показовими щодо характеристики сімейного середовища, яке дало поштовх до трансформації творчих здібностей в обдарованість у конкретному виді діяльності.

Івана Франка – знаного українського письменника, у вітчизняній психологічній науці визнано носієм геніальності, політаланту, які розкриваються у широкій масштабності його творчої діяльності, високому інтелектуальному рівні, та обізнаності у різних сферах науки та культури, прижиттєвій активності та працездатності, цілеспрямованості та стійкості у складних життєвих ситуаціях. О.Кульчицька, зокрема, стверджує наявність у нього універсальної обдарованості (поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик, історик літератури, вчений-фольклорист, етнограф, лінгвіст, історик театру, театральний критик, економіст). Життєпис І. Франка детально досліджений в силу збереження численних письменницьких автобіографій, спогадів очевидців, архівних даних, листування, щоденникових записів, періодики та ін.

У визначенні ролі сім'ї у формуванні творчої обдарованості І. Франка перспективним видається застосування біографічного методу дослідження. Метод допомагає розкрити проблему індивідуального розвитку особистості на всіх вікових етапах, проблему впливу соціального оточення на становлення творчої особистості, питання формування індивідуального стилю та творчого почерку, особливості становлення творчого світогляду. Творча обдарованість у цьому дискурсі виростає із вдалого поєднання вроджених анатомо-фізіологічних особливостей та сприятливих умов конкретного макро- і мікросередовища. А соціальні умови, а також психічні якості, набуті під впливом близького оточення, надають природнім задаткам спеціального спрямування.

Біографічний метод дозволяє вивчити життєвий шлях особистості, якщо контакт між дослідником та досліджуваним неможливий, а саме на основі аналізу біографії людини. Для аналізу використовуються автобіографії, особисті щоденники, мемуари, листи та переписки автора, спогади очевидців. У межах психології літературної творчості такий напрям досліджень застосовується при аналізі біографій відомих людей різних історичних епох. До біографічного методу вдаються як сучасні літературознавці (П.В.Білоус, Г.Д. Левченко, С. Павличко), так і психологи (В.О. Моляко, О.І. Кульчицька, О.А. Кривопишина).

Принципи біографічного дослідження у психології творчості недостатньо визначені, тож зазнають постійних доповнень та трансформацій. Зокрема, В.О. Моляко розробив основні положення біографічного методу, де наголошує на необхідності вивчення продуктів творчості обдарованої особистості, важливих періодів її життя та встановлення зв'язків між цими періодами та їх впливом на діяльність, стратегії та індивідуальний стиль діяльності, вплив обдарованої особистості на контактне оточення.

Пропоноване дослідження будемо, перш за все, на схемі вивчення творчої обдарованості особистості в біографічному аспекті, акцентуючи увагу на ролі

сімейного оточення, сімейного впливу (виховання, навчання) того, що стимулює або гальмує розвиток творчих здібностей.

Іван Франко народився у родині сільського коваля. Варто зазначити, що часто сільське походження ставало приводом для дещо викривленого сприймання письменника та його творчості. З позицій сучасності І. Франка доволі складно назвати «сільським», «мужичим» письменником. Літературні критики наголошують на вишуканості, інтелектуалізмі, індивідуальності манери письма, сучасники письменника акцентують увагу на таких його якостях, як упевненість у собі, духовний аристократизм, цілеспрямованість, ідейність. Це риси, які формуються впродовж життя, однак витoki їх слід шукати у дитинстві письменника. Отож, як вдало зауважив Я. Грицак, «Іван Франко народився в селі. Але це не робило його селянином» [1, с.56]. Річ у тому, що професія коваля – реміснича. Отже, батько І. Франка був не селянином-рільником, а ковалем, і то доволі забезпеченим. Свого часу він здобув спеціальну освіту і був у той час у досить привілейованому становищі. Варто зазначити той факт, що родина Франків, за свідченням істориків, завжди належала до сільської аристократії, ніколи не знала панщини. Родина Франкової матері теж була неселянською, виводилась із старого шляхетського роду Кульчицьких. «Дослідники руської шляхти відзначають у її колективному портреті такі риси, як стійкий індивідуалізм, упертість, самостійність, опірність зовнішнім впливам» [1, с. 56]. Сучасники Франка згадували притаманні йому духовний аристократизм, впевненість, відвагу, високе почуття гідності, і характеризували ці риси, як притаманні людині, що не знала панщини. Сам письменник не раз наголошував, що «горду душу» успадкував від матері.

Важливим фактом вважаємо суттєву різницю у віці між батьками І. Франка. 20-річна Марія Кульчицька вийшла заміж за 53-річного Якова Франка. «У Якова Франка не залишилося дітей від першого шлюбу, і його повторний шлюб у досить пізньому віці був останнім шансом створити сім'ю. Він одружився два тижні по тому, як поховав першу жінку, що померла від холери у 1855 р.» [1, с. 77]. Зрозуміло, що чоловік, який у попередньому шлюбі втратив дружину і

дочку, тепер обожнював свого сина-первістка, приділяв йому багато часу та уваги, підтримував усі його починання, і що важливо – не залучав його до важкої фізичної праці по господарству, як прийнято було у сільському середовищі (родина мала змогу наймати людей на ці роботи), натомість надавав можливість самостійного вибору часопроводження. Тут проводимо паралель із узагальненнями О. Кульчицької щодо впливу сімейного середовища на формування творчої обдарованості: «Найчастіше талановиті чоловіки мали люблячих матерів або батьків, які були постійно зайняті своїми справами і давали можливість синові самостійно займатися тим, що його цікавило». [3, с. 271]. Дослідниця переконана, що часто творчі здібності талановитих людей були побічним продуктом свободи виховання і вільного середовища розвитку. «Таке оточення дає можливість дитині діяти самостійно, приймати рішення, орієнтуючись на власний розсуд (...) свобода розвитку, відсутність дошкільного контролю – запорука формування творця» [3, С. 271-272] Я. Ярема наводить цікавий факт із шкільного життя І. Франка: «Коли ж на врочистому прилюдному «екзамені», яким завершувалося тут кожне півріччя, його кликали першого, щоб вручити нагороду – книжку, то присутній батько голосно плакав» [5, с. 258].

Отож батько підтримував і поцінював кожне з досягнень свого старшого сина, забезпечував його матеріально, сприяв отриманню подальшої освіти у Дрогобичі. Що ж до матері, то будучи доволі молодою жінкою, вона не шкодувала часу, любові і тепла для виховання сина, від неї він перейняв любов до фольклору і записав багато зразків народної творчості, які згодом використав у своїй творчості. «Ніде у спогадах чи в автобіографічних творах Іван Франко не описав стосунків між батьками. Проте з цих творів добре видно, що обидвоє любили його. Яків був доброю і великодушною людиною й не шкодував для сина душевного тепла. Радісний настрій і веселість, які панували у батьковій кузні, залишилися у Франковій пам'яті «живими і незатертими» спогадами» [1, с. 73]. Письменник згадує, що і батько, і мати володіли багатою уявою, мали гарне почуття гумору і були схильні до образного висловлення.

Натомість Франків вітчим Гринь Гаврилик був «натура наскрізь практична і реальна, без іскри поезії, а зато з значною дозою скептицизму і вільнодумства, чоловік сильної волі і енергії» [1, с. 73]. І саме ці якості дозволили йому підняти господарство, яке лишилося від Франка і забезпечити його дітей: «Якщо після смерті батька та закриття кузні, яка приносила хоч скромні, але певні прибутки, найстаршому синові не довелося покинути школи, то тільки завдяки доброму й одночасно енергійному й ощадному вітчимові, який запровадив лад у господарстві й забезпечив здібному школяреві дальшу освіту» [5, с. 258]. Що ж до стосунків із братами, то склалися вони у дитинстві не дуже вдало. Своїй дружині І.Франко пізніше признавався, що не було великої любові між ним і його молодшими братами: коли сім'я сідала обідати, то брати клали під лавою сокиру, щоб відстрашити й відігнати Івана від миски зі стравою. Причиною була їхня заздрість до Івана як до батькового улюбленця [1]. Слід зазначити, що І. Франко єдиний із дітей, хто отримав повну освіту.

Сімейний вплив на формування творчої обдарованості І. Франка не обмежується батьківською родиною. Важливим періодом є перебування у родині бабусі Людвіки Кульчицької: «Бажаючи дати своєму з вигляду слабосилу, але дуже допитливому синові вищу освіту, батьки восени 1862 року віддають його в школу до поблизької Ясениці-Сільної під опікування дядька Павла та бабуні Людвіки. Нагуєвицька школа була надто віддалена від Слободи, а до того належала до віддаленого вже типу сільських шкіл» [5, с. 256]. Ця подія призвела до ряду позитивних наслідків. По-перше, одразу по переїзду за освіту хлопця взявся дядько і за десять днів навчив його читати рідною мовою. По-друге, Франко отримав можливість отримати якісну початкову освіту, стартовий майданчик для здобування вищої освіти, поштовх та ресурс для самоосвіти, розвитку власних здібностей: «У Ясеницькій школі, своєю програмою наближеній до міських шкіл, замість церковнослов'янської мови вчили, крім української, польську мову з першого класу, а починаючи з другого класу – німецьку, а також рахувати (чотири арифметичні дії) і співати Служби Божої» [5, с. 257]. Згодом чудове знання мов дозволить Франкові

вільно знайомитись із кращими зразками світової класики, слідувати за тенденціями розвитку світової літератури, розвивати перекладацькі здібності, тренувати пам'ять вивченням та цитуванням уривків із відомих творів польської та німецької літератур. По-третє, Франко опинився у новому для себе середовищі, до якого адаптувався досить швидко і легко. Для допитливого і відкритого для всього нового хлопця дядьків дім став новим осередком людинознавства. Річ у тому, що Кульчицькі належали до шляхти, яка у 1861 році актом поновленої Конституції була зрівнена у правах із простими селянами, і чекала польського повстання. Оскільки у повстанні брав участь рідний брат матері Франка та дядька Павла – Іван, родина уважно стежила за перебігом подій, до їхнього дому сходилися люди, аби за зачиненими дверима обмінятися інформацією, поплакати і посміятися над своїми долями: «У хаті Кульчицьких зосереджувалися й пошепки передавалися то радісні, то сумні чутки та вісті про хід повстання, потайки читалися революційні прокламації або вірші, які потрапили в село» [5, с. 257]. Людвіка Кульчицька мала безперечний вплив на становлення І. Франка як особистості, формування його творчих здібностей та особистісних якостей. Вона, як і батько, не залучала його до тяжкої роботи, усіляко підтримувала його інтерес до навчання.

У цілому сімейне середовище, в якому проходило раннє дитинство майбутнього письменника, було сприятливим для формування творчої обдарованості. Допитливість, спостережливість, уважність, жвавий розум, чудова пам'ять – це ті характеристики, які дозволили Франкові у ранньому дитинстві старанно вивчати світ природи і світ людей. Ці знання згодом ляжуть в основу його світогляду, стануть ресурсом його письменницької діяльності. Очевидно, що ці біологічні характеристики носять спадковий характер. Тут можемо спиратися на положення О. Кульчицької, яка зазначає: «Загальна обдарованість має певні біологічні передумови у вигляді високої функціональної реактивності нервової системи, високої чутливості сенсорики і моторики, особливих форм взаємозв'язку лівої і правої півкуль мозку. Очевидно, є і генетична схильність до такої реактивності нервової системи. Цей

природний дар дає можливість швидко орієнтуватися в тих чи інших ситуаціях, миттєво вирішувати проблеми, які виникають, аналізувати, узагальнювати, передбачати те, що було поза увагою інших» [4, с. 270]. Однак загальну обдарованість дослідниця називає лише загальними передумовами майбутньої обдарованості, які можуть реалізуватися лише в умовах відповідного макро-і мікросередовища.

Висновки і пропозиції. Іван Франко народився і провів дошкільне дитинство у традиційному патріархальному середовищі українського села. У часи його дитинства загальноприйнятою вважалася посильна дитяча праця на землі і в господарстві, а здобуття якісної освіти вважалося швидше винятком із правил, аніж суспільною нормою. Те, що у цих умовах змогли закластися основи творчої обдарованості письменника, є цілковитою заслугою його сім'ї. Сімейне середовище, у якому проходили дошкільні та ранні шкільні роки майбутнього письменника, не створювало перешкод на шляху трансформації біологічних передумов у творчу обдарованість. Сільська родина відгородила свого сина-первістка від традиційних для того часу родинних обов'язків, забезпечила матеріальний та психологічний ресурс для здобуття якісної освіти, самоосвіти.

Виходячи зі сказаного, сімейне виховання, навчання майбутнього письменника було організоване й здійснене в цілому досить успішно, переїзди сприяли накопиченню вражень, формуванню адаптивності та гнучкості, цілеспрямованості, яка стала візитною рисою характеру І. Франка як людини і як творчої особистості. Серед інших його характеристик, сформованих під впливом родини, називаємо унікальну освіченість, обумовлену домашнім, гімназійним та університетським навчанням і вихованням, аристократизм, впевненість у собі, підкріплену сімейним прийняттям, поціновуванням, психологічною та матеріальною підтримкою, подиву гідну працьовитість, універсалізм, професіоналізм у різних напрямках діяльності.

References

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856 – 1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 612 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
3. Кульчицкая Е.И. Сирень одарённости в саду творчества : [монография] / Е.И. Кульчицкая, В.А. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 316 с.
4. Кульчицька О. І. Біографічні і соціально-психологічні фактори розвитку творчої обдарованості / Олена Кульчицька // Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
5. Ярема Я. Франкознавчі студії / Яким Ярема // упоряд. С. Яреми; наук. редактор І. Лучук. – Львів, 2007. – 288 с.

Марчук Е. А, Котловая Л. А. Роль семьи в формировании творческой одаренности личности (биографическое исследование жизнеописания И. Франко).

Статья посвящена проблеме влияния семьи на формирование творческой одаренности Ивана Франко. Раскрыты особенности взаимодействия вековых, социальнопсихологических и субъективных факторов в развитии творческой личности, проблема соотношения биологического и социальная в природе творческой одаренности.

Ключевые слова: *творчество, творческая личность, творческие способности, творческая одаренность.*

Marchuk K.A., Kotlova L.O. The role of the family in the formation of creative talent of the individual (biographical study of Ivan Franko's biography).

The article is devoted to the problem of the influence of the family to the formation of Ivan Franko's creative talent. The peculiarities of the interaction of age, socio-psychological and subjective factors in the development of the creative personality,

the problem of the correlation of biological and social in the nature of creative talent are revealed.

Key words: *creativity, creative personality, creative abilities, creative giftedness.*